

Hubert Knoblauch

SOCIOLOGIJA RELIGIJE

Demetra: Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2004, 328 str., preveo Ivan Markešić

Religionssoziologie (Walter de Gruyter, Berlin, New York) objavljena je 1999. godine, a za "Demetrino" je izdanje Hubert Knoblauch napisao predgovor 2003. godine. Uz Sadržaj i Predgovor, *Sociologiju religije* čini pet tematskih poglavlja: Pretpovijest, Klasična faza sociologije religije, Od crkvene sociologije k crkvenoj religiji, Neoklasična sociologija religije, Stanje i razvoj suvremene religioznosti, poslije kojih slijedi: Popis literature, Rječnik, Kazalo imena i pojmova, Bio-bibliografska bilješka o autoru, te popis "Demetrinih" izdanja.

Prvo tematsko poglavlje "Pretpovijest" u uvodu: socioznanstveni pristup religiji razmatra pojam religije (koji se razvio u zapadnom mišljenju i zato ne nalazi ekvivalente u svim jezicima; arapski nema ekvivalentni pojam, engleska riječi "religion" u indijskom se prevodi riječju "dharma", a u kineskom "zong jiao" – nebeski nauk), svakodnevno znanje i znanstveno razumijevanje religije, metodološki agnosticizam, a u nastajanju sociologije religije (kao znanosti o religiji) iz duha kritike religije objašnjava sekularizaciju, eksterenu i imanentnu kritiku religije, kritiku religije (Hume, Holbach, Voltaire, de Bonald, Comte, Kant, Hegel, Feuerbach, Marx, Nietzsche, Freud), te odnos religijske znanosti i sociologije religije, gdje religijsku znanost autor uzima kao krovni pojam, pod kojim se nalaze: religijska psihologija, povijest religije, filozofija religije, fenomenologija religije i sociologija religije. Religijska znanost izvodi se od Hegela i Schleiermachersa, a sociologiju religije određuju Max Weber, Emile Durheim i Georg Simmel.

U drugom poglavlju "Klasična faza sociologije religije" izdvojene su cjeline: Max Weber i religija u zapadnoeuropskom razvoju (od Weberove "Protestanske etike i 'duha'

kapitalizma", uzajamnog odnosa privrede i religije u društvu, religijskog i magijskog djelovanja, razmatranja posebnosti karizme, do klasificiranja religija s obzirom na odnos prema svijetu), te Durkheimovo "sveto društvo" i antropologija religije (od elementarnih oblika religijskog života, značajki totemizma, religije kao "transcendentnog mjesta grupnih sila", funkcije i mijene religije do antropologije religije i mitova).

Treće poglavlje "Od crkvene sociologije k civilnoj religiji" razmatra sociološko istraživanje crkvenosti i odnos religijske integracije društva i civilne religije. Engleski socijalni reformator Booth sa suradnicima je, opisujući religijske institucije pojedinačnih engleskih četvrti, zapazio raširenu religioznu indiferentnost radničke klase, čije se postojanje krajem stoljeća moglo dokazati i u Njemačkoj. U područjima u kojima neka konfesija čini manjinu stvara se "efekt dijaspora", jačanje konfesionalno-specifičnog mentaliteta i načina ponašanja manjinske konfesije. Autor izdvaja i različite tipove crkvenog ponašanja: uvjereni vjernici, pobožni, simpatizeri, autsajderi i ravnodušni, kao i tipove župa: kršćanske, indiferentne i misijske. U temeljnoj je crkvenoj zajednici sve češći tip usamljenog, nedovoljno komunikativnog i socijalno marginalnog posjetitelja crkve. Temeljnu zajednicu čine starije, većinom ženske osobe koje ne sudjeluju u poslovnom životu i koje imaju malo kontakata s drugim organizacijama. Sve su rjeđi zaposlenici srednje dobi. Ljudi u sve većem broju napuštaju crkve, a do mnogih koji ostaju u njima ostaju, sve manje dopijevaju crkvene ponude. Rezultati se odnose na crkvenost, a ne na religioznost u općem smislu, te ih se bolje može izraziti pojmom "otuđenja od crkve". U prikazu crkvenosti u Njemačkoj i u Europi, tabelarno se pokazuje napuštanje crkve u postocima od 1900. do 1980. godine. Katoličku crkvu je 1991. godine napustilo 195.000 ljudi, a Evangeličku 360.000 ljudi, dok je 1994. godine crkvu napustilo 156.000, odnosno 290.000 ljudi. Slične tendencije pokazuje posjećivanje službe Božje (nakon 1990. godine broj je posjetitelja službe Božje manji od 20%, a na evangeličkoj strani 5%). Dosta su bitne socijalne razlike, kao i starost, obrazovanje, socijalno okruženje, socijalno podri-

jetlo i spol. To je osobito uočljivo kod onih koji se izjašnjavaju da ne pripadaju ni jednoj konfesiji. Njihov broj se s otprilike 4% stanovništva početkom šezdesetih godina povećao na oko 12% u 1994. godini (prevladavaju osobe s manje od 45 godina, natprosječno su obrazovani i većinom žive u velegradovima s više od 500.000 stanovnika). Preferiranje političkih stranaka, ekonomska radna učinkovitost ili razlike u izobrazbi ne ovise više toliko o pripadnosti nekoj religijskoj zajednici. Slične su tendencije, kao u Njemačkoj, i u Europi. Više od ¾ zapadnih Europljana izjavljuje da pripada nekoj religijskoj zajednici. Dok 70,5% Europljana vjeruje u Boga, njih 38% Boga smatra osobom, a važnost Boga u čovjekovu životu na ljestvici s deset točaka označuju s 5,68 točaka. U SAD-u taj je broj 1981. godine bio posve drukčiji: 94% Amerikanaca vjeruje u Boga, 83% smatra Boga osobom, a na vrijednosnoj je ljestvici Bog s više od 8 točaka. Tendencija otuđenja od crkve najvidljivija je u skandinavsko-protestantskim zemljama, potom u konfesionalno mješovitim društvima (SR Njemačka, Švicarska, Belgija), a onda, s određenom razlikom, u društvima koja su izrazito katolička. Otudjenje od crkve u Zapadnoj Europi u posljednja dva, tri desetljeća ide usporedo s promjenom vrednota koja korjenito zahvaća društvo. Na ljestvici vrednota sve većeg broja ljudi dobar (sretan) život i miran suživot dolazi na mjesto privrednog prosperiteta, na mjesto postignuća i obveze samoodređenje, a na mjesto crkveno vezane religioznosti želja za suodređivanjem kolektivne sudbine. U Europi se primjećuju znatne razlike prema postotku crkvenosti. Primjerice, u Poljskoj je 96% ispitanika odraslo u religioznoj obitelji i članovi su neke religijske zajednice, 2/3 Poljaka ide jednom tjedno u crkvu. Visok je postotak crkvenosti, 81%, u Irskoj. Nasuprot tome, 54% Čeha izjavljuje da nisu vjerski odgajani, a 60% nisu članovi ni jedne crkve. U Europi je najviši udio onih koji nikada ne idu u crkvu. U Mađarskoj je 70% vjerski odgojenih, ali je samo 40% onih koji su trenutno članovi neke religijske udruge. U Poljskoj 95% vjeruje u Boga, a u Češkoj 31%. U ovom poglavlju nadalje se razmatraju funkcije religije i evolucija religije. Prema Parsonsu, religija predstavlja integrirajuću snagu

društva, neku vrstu tampona, kako ne bi bila ugrožena ravnoteža cijelog društva. Ona ljudima nudi orijentaciju u svim životnim situacijama. Bellah razlikuje pet stupnjeva religijske evolucije: primitivna religija (australski urođenici), arhaična religija (afrička i polinezijska društva, rana indijska, kineska i židovska religija), historijske religije (srednjovjekovno kršćanstvo), rane moderne religije (protestantska reformacija) i moderna religija (izraziti individualizam). Kako religije ne mogu više integrirati sve članove društva, na njihovo mjesto dolaze drugi pokreti i ideologije koji kao zamjena izvršavaju integrativnu funkciju (npr. komunizam, nacionalizam ili civilna religija).

Četvrto poglavlje "Neoklasična sociologija religije" sagledava sveti kozmos i nevidljivu religiju: supstancijalne i funkcionalne definicije religije. Indijska religija, povezujući karmu (neumoljivi zakon uzroka i posljedica) i samsaru (kotač ponovnoga rađanja), može svaku anomiju racionalno objasniti, jer je cjelokupno ljudsko djelovanje uvezano u lanac konzekvencija. Religije u zapadnom društvu mogu se okarakterizirati i pojmom pluralizma. Rušenje hegemonije religije uzrokuje pluralizam svjetonazora. S pluraliziranjem je povezana sve veća i snažnija tržišna orijentacija religija. Na jednoj strani članovi crkava sve više preuzimaju ulogu klijentata koji religiju promatraju i prema njoj se odnose kao prema konzumnom dobru, koje, ako žele uživati, plaćaju. S pluraliziranjem i tržišnom orijentacijom dolazi se, naposljetku, do privatiziranja religije. Crkva služi još kao ponuditeljica usluga, pojavljuje se kao simboličko-predstavnička institucija, ali sa sve manje zahtjeva prema svojim članovima. Simptomi toga privatiziranja jesu porast značenja psihologije i psihokultova, povećanje grupa za samopomoć i drugih smislopodupirućih zajednica usmjerenih na same sebe, svoje tijelo i svoju dušu. Zasebno se razmatra religija kao sustav i nasljedstvo kritike religije. Jürgen Habermas, najpoznatiji suvremeni predstavnik kritičke teorije, smatra da je izvorna vrijednost religije u tome što je pridonosila moralu društva. Dakle, religija u bitnome služi da utemelji moral društva.

Peto poglavlje "Stanje i razvoj suvremene religioznosti" čine cjeline o crkvama, sek-

tama i organizaciji religije, New Ageu, fundamentalizmu i pučkoj pobožnosti, religioznom iskustvu, konverziji i individualiziranju, medijima, tržištima i budućnosti (sociologije) religije. Razmatrajući religijske zajednice na njemačkom govornom području, autor podsjeća kako je u Njemačkoj razdvojenost crkve i države pravno utvrđena prvi put u ustavu Weimarske Republike. Narodne crkve u Njemačkoj su 1994. godine imale 56,1 milijun članova (27,9 milijuna katolika, 28,2 milijuna protestanata), prema popisu stanovništva iz 1987. godine u Njemačkoj je bilo oko 1,65 milijuna muslimana (većinom sunita), otprilike 500.000 članova različitih pravoslavnih zajednica i približno 60.000 članova židovskih zajednica. Osobitu je pozornost izazvao jedan dio religijskih zajednica koje povezuju elemente različitih religijskih tradicija. U javnosti ih nazivaju: "sektama", "psihosektama", "religijama mladih" ili "destruktivnim kultovima". U znanstvenoj se raspravi, nasuprot tomu, udomaćio pojam – novi religijski pokreti, novi utoliko što su svi oni nastali poslije Drugoga svjetskog rata. Postoji razlika među različitim usmjerenjima: Scijentološka crkva, Subud, ISKCON – potječe iz hinduizma i prakticira Bhakti-Yogu. Nove religijske pokrete karakterizira nekoliko posebnih oblika zajedničkog okupljanja. Tipični su kućanski ili radni kolektivi, a najradikalniji bi organizacijski oblik mogla biti kolonija. Iza pojma religijskih pokreta kriju se pojedinačne, djelomice strogo strukturirane grupe, ali ti pokreti mogu, također, obuhvaćati labave, slabo organizirane grupe, koje međusobno imaju slične interese i mnijenja, a kojima je cilj promjena društva pomoću religije. Ti se pokreti višestruko, čak izričito suprotstavljaju snažnom organiziranju. Imaju difuzan, nizak stupanj organizacije. Može ih se promatrati kao izraz resakraliziranja, kao izraz ponovnog prodora religioznih sadržaja u društvenu strukturu. Prema jednoj prognozi iz 2000. godine, bilo je 2,1 milijarda kršćana (jedva pola postotka manje nego prije 100 godina kad je na zemlji živjela samo ¼ današnjega svjetskog stanovništva – ukupno oko 1,6 milijardi), broj muslimana u tom se razdoblju povećao šest puta – na približno 860 milijuna ljudi, 360 milijuna budi-

sta i, otprilike, 100 milijuna sljedbenika "plemenskih tradicija". Autor zasebno razmatra fundamentalizam (kao izraz globalnoga kulturnog konflikta, antimodernistički pokret, odnosno specifični moderni "refleksivni tradicionalizam"), ezoteriju i New Age kompleks (veza s astrologijom, utjecaj zvijezda na ljudsku sudbinu, nove metode ozdravljenja: tjelesne terapije, prirodno liječenje, ozdravljenje duha, joga, terapija disanja i sl., značenje Yin i Yang simbola) i popularnu religioznost (pučko vjerovanje i praznovjere, pučka pobožnost, pučka religioznost). Shvaćanja New Agea u suprotnosti su s fundamentalističkim shvaćanjima. Ljude koji zastupaju ta shvaćanja karakteriziraju druge socijalne značajke i interesi. U njemačkom govornom području to su osobe s visokom naobrazbom, snažno izraženim individualizmom i hedonističkom orijentacijom. Autor pokazuje kako su konverzije od posebnog interesa, jer se na njima može prepoznati utjecaj religije na pojedinca, njegovu biografiju i vođenje života. Od tržišnih modela religije k "Novoj paradigmi" sociologije religije, izdvaja se kako upravo konkurencija između religijskih organizacija na slobodnom tržištu pridonosi pojačanoj religioznosti ljudi. Što je veća konkurencija među religijama, to su ljudi religiozniji. Društva koja karakterizira pluralističko tržište u osnovi su religioznija nego društva kojima vladaju religijski "monopoli". Religija se neprestano obnavlja religijskim pokretima koji, isto tako, neprestano donose svježi vjetar u etablirane religijske organizacije koje naginju krutosti. Autor zaključuje kako je temeljno polazište klasične sociologije religije da religija nije samo izraz, odnosno simptom društvenih promjena, nego je jedan od njegovih najznačajnijih uzroka.

Jednostavnim izlaganjem autor predstavlja predmet sociologije religije, razmatra njezin nastanak i objašnjava nekoliko njezinih središnjih teorija, spoznaja i rezultata. Knjiga je napisana u posebnim društvenim okolnostima: masovno napuštanje crkava zbog uvođenja doprinosa solidarnosti i sve većeg zanimanja za nove religijske pokrete i okretanja alternativnim oblicima vjere i metodama spasenja. Iako je ovaj prikaz usmjeren uglavnom na sociologiju religije njema-

čkoga govornog područja, uz posebnu pohvalu prevoditelju na znalačkom prijevodu *Sociologije religije* na hrvatski jezik, pohvaliti treba i izdavača. Ponajviše zbog njegova istančanog osjećaja za uočavanje specifičnih odnosa moći u religijskom području i složenih previranja u njemačkom društvu, koje su predočene i hrvatskoj javnosti. *Sociologiju religije* vrijedi predstaviti, ne samo u znanstvenim i stručnim krugovima, nego i širem društvenom krugu čitalaca, koje zanima društvena funkcija religije i njezina dinamika na europskom području. Vrijednost knjige je i u autorovu fleksibilnom pristupu osjetljivim temama, kao i otvorenoj mogućnosti da se na primjeru iskustva njemačkog društva razmatranjem problema dođe do rješenja. Spomenimo i ovo: prezime autora u prijevodu znači 'bijeli luk'. U narodnoj je medicini bijeli luk veliki zaštitnik zdravlja, koji se koristi zbog prevencije i njegova utjecaja na povećanje imunoloških potencijala organizma. Uglavnom, njegova ljekovitost nije kompatibilna s mirisom. Kao što razmatranje sociologije religije nema veze sa svježim mirisom boja i lakova same knjige.

Vesna Ivanović

David Held, Mathias Koenig-Archibugi (ur.)

TAMING GLOBALIZATION: FRONTIERS OF GOVERNANCE

Polity Press, Cambridge, 2003, 196 str.

Taming Globalization je zbirka tekstova koja nastoji dati prikaz mogućih odgovora na negativne posljedice (ekonomske) globalizacije. Knjiga je nastala iz *Miliband* predavanja održanih na *London School of Economics and Political Science* između siječnja i lipnja 2002. godine. Predavanja su bila po-

svećena ključnom pitanju suvremenog svijeta – odnosu između procesa ekonomske globalizacije i razvoja čovječanstva, socijalne pravde i demokratske odgovornosti. Ovaj se odnos s različitih aspekata analizira u radovima autora s nakanom kreiranja smjernica za reformiranje sustava globalnog upravljanja (*Global Governance*). Iako imaju različita polazišta u analizi, svi su autori u knjizi inspirirani idejom globalnog upravljanja i univerzalnih vrijednosti, poput socijalne pravde i demokratske odgovornosti, te vjeruju kako su međunarodne organizacije nužan akter u promoviranju univerzalnih vrijednosti u globalnom sustavu. S obzirom na to da se, prema strategiji odgovora na globalizaciju, ubrajaju u *internacionaliste*, prema njihovu je mišljenju najbolji način reduciranja negativnih aspekata globalizacije formiranje političkog okvira na globalnoj razini, tj. stvaranje globalne vlade i kozmopolitske demokracije, te globalnih regulacija i regulativnih mjera koje će funkcionirati na istoj razini kao ekonomske interakcije. Značajan su doprinos zbirke i autora tekstova konkretni prijedlozi i strategije uređenja globalne politike utemeljene na univerzalnim normama koje bi mogle pratiti ili, kako se aludira nazivom knjige, "ukrotiti" ekonomsku globalizaciju i njezine negativne posljedice.

Osim uvoda, koji je napisao jedan od urednika knjige Mathias Koenig-Archibugi (London School of Economics), knjiga sadržava šest tekstova u kojima svoje viđenje ekonomskih, političkih i etičkih posljedica globalizacije daju i neki od vodeći svjetskih teoretičara globalizacije: Robert Hunter Wade (*London School of Economics*), Joseph Stiglitz (*Columbia University*), Robert Goodin (*Research School of Social Sciences, Australian National University*), John Gerard Ruggie (*Harvard University*), Robert Keohane (*Duke University*) i David Held (*London School of Economics*).

Koenig-Archibugi u uvodnom dijelu "Globalization and the Challenge to Governance" ("Globalizacija i izazov upravljanju") objašnjava kako je cilj knjige istražiti načine na koje se mogu identificirati pozitivne strane globalizacije te "zauzdati" ili "ukrotiti" njezine negativne posljedice. Opće je vjero-